

и Южного Буга он выделяется количеством могил и разнообразием погребального обряда, а также инвентарем. В нем были погребены ребенок и 13 взрослых: четыре женщины и девять мужчин.

Большинство погребений впущены в южную полу кургана в различного типа могилах, известных для бабинской культуры: ямы и подбои (по шесть), колода и сруб. Ориентация и поза погребенных традиционны для Днепро-Прутского региона: преобладают скорченные на левом боку головой на восток. Пять погребений сопровождалось костяными медальонами-пряжками круглой и овальной формы с двумя отверстиями — большим центральным и маленьким боковым. В других найдены астрагал-амулет, фаянсовый бисер, керамическая и деревянная посуда.

Согласно культурно-хронологической схеме развития культуры/общности Бабино, за Р.А. Литвиненко, могильник относится ко второму—третьему периоду Днепро-Бугской группы указанной культуры. Для трех погребений в Познаньской радиоуглеродной лаборатории (Республика Польша) получены радиоуглеродные даты по костям погребенных, согласно которым они совершены в интервале 1780—1620 cal BC.

В целом анализ имеющейся базы изотопных дат бабинских памятников показывает, что она противоречива и нуждается в коррекции. Согласно ^{14}C датам погребений с овальными пряжками-медальонами (тип 3о, по Р.А. Литвиненко) из разных регионов, они датируются 1880—1680 cal BC. В то же время полученные даты позволяют отодвинуть верхнюю границу бабинской культуры с XVIII на XVII вв. BC.

A.V. Nikolova, S.N. Razumov

SUHOKLEIA GRAVE BURIALS OF BABYNE CULTURE

A Babyno culture (previously Multicorded Ware culture) burial ground consisting of 14 graves dug into a Yamna culture barrow excavated in Kirovohrad is published. It stands out among other barrows situated between Dnister and Southern Buh Rivers because of the graves number and burial customs variety, as well as because of its inventory. A child and 13 adults, four women and nine men, were buried in it.

Most of the burials were dug into the southern slope of the barrow in graves of various types typical for Babyne culture: pits and undercut graves (six of each), log and framework. Orientation and position of the buried are traditional for the Dnipro and the Prut Rivers region: crouched on their left side with head to the east. Five burials contained round or oval-shaped medallions-buckles made of bone with two openings: a large one in the centre and a small one on the side. Knucklebone-amulet, faience beads, and ceramic and wooden vessels were found in other graves.

According to R.A. Lytvynenko's cultural and chronological scheme of Babyne culture/community, the burial is referred to the second and third period of the Dnipro-Buh group of the culture. Radiocarbon dates were obtained in Poznan radiocarbon laboratory (Republic of Poland) based on bones of the buried for three graves; according to them, the burials were made within the period from 1780 to 1620 cal BC.

As a whole, the analysis of the isotopic dates for Babyne culture sites shows that this data base is contradictory and needs to be corrected. According to C^{14} dates of graves with oval-shaped buckles-medallions (3o type, by R.A. Lytvynenko) from various regions, they are dated back to 1880—1680 cal BC. At the same time, the dates obtained allow the authors to move the upper boulder of Babyne culture from the 18th c. to the 17th c. BC.

М.С. Шапцев

АСТРАГАЛ З ГРАФІТІ З ГОРОДИЩА КАРА-ТОБЕ

Публікується астрагал з графіті, знайдений на греко-скіфському городищі Кара-Тобе в Криму.

Ключові слова: Крим, античність, астрагал, графіті.

Городище Кара-Тобе розташоване у Північно-Західному Криму, в м. Саки між двома солоними озерами — Сакським і Сасикським, імовірно, біля перехрестя давніх доріг (Внуков,

Коваленко, Трейстер 1990). Як засвідчують найраніші знахідки на пам'ятці, а саме кілька клейм, які датують початком IV ст. до н. е., воно виникло у вказаному столітті. Але шари того часу не виявлені, можливо, як припускає С.Ю. Внуков, вони були знищені наприкін-

© М.С. ШАПЦЕВ, 2012

ці II ст. до н. е. при будівництві понтійського укріплення. Попри те, що найраніші нашарування та будівельні залишки належать до II ст. до н. е. (Внуков, Коваленко 2004, с. 306), у них постійно трапляються окремі знахідки IV—III ст. до н. е. (Внуков 1999, с. 210). Життя на поселенні припинилося наприкінці I ст. н. е. (Внуков, Коваленко 2004, с. 306).

Астрагал (рис.), що публікується, виявлений 1990 р. у північній половині кв. 17 у шарі суглинку з попелом на глибині 1,4—1,6 м від рівня сучасної поверхні. Цей шар є нижньою частиною зольника та стратиграфічно синхронний або навіть передре першому будівельному періоду. У ньому виявлені фрагменти амфор Родоса, Синопи, Кніда, Херсонеса, характерні для II—I ст. до н. е. Також трапилося два клейма (на ручках родоської та кнідської амфор), однак атрибуувати їх неможливо через дуже поганий стан збереженості. З лакованого посуду в шарі були фрагменти мегарських чаш, які можна датувати другою половиною II ст. до н. е. Звідси походить також фрагмент червонолакового рибного блюда. Подібний посуд трапляється на Кара-Тобе в шарах другої половини II—I ст. до н. е. (неопубліковані знахідки з розкопок С.Ю. Внукова). Блюдо цього типу виявлене в Неаполі Скіфському (Зайцев 1998, рис. 2, 21; 2003, рис. 16, 20). Хоча воно має лакове чорно-сіре покриття, автор вказує, що блюдо обгоріле та входило до комплексу посуду, який «единочасно використовувалася на кануні пожежної катастрофи 137—135 гг. до н. е.» (Зайцев 1998, с. 53). Тож можна припустити, що початково блюдо було покрите червоним лаком. Така форма належить ще до доби еллінізму та дуже часто трапляється на Афіській агорі (Rotroff 1997, fig. 51, № 720—722). Датування афіських зразків визначене в межах 275—175 рр. до н. е., але вони мають чорнолакове покриття. Описаний шар, найвірогідніше, слід датувати другою половиною II ст. до н. е.

Астрагал — назва кістки першого суглоба третього пальця коня, третього та четвертого пальців бика, кози та вівці — має зручну для гри форму (Петерс 1986, с. 78). Наведений походить від дрібної рогатої худоби. Поверхня астрагала має низку ушкоджень, які проте не зачепили графіті з двох рядків (рис.). Перший рядок — ΝΙΚΗ — перекладається як «Для перемоги»; другий демонструє рідкісне поєднання приголосних — ΡΚ — і не має аналогій у доступних мені виданнях графіті та діпінті Північного Причорномор'я. Дуже обережно можна припустити, що цей напис означає числову позначку — 120.

Рис. Кара-Тобе. Астрагал з написом

Астрагали з графіті нерідкісні в античних пам'ятках Північного Причорномор'я (Петерс 1986, с. 83), але здебільшого вони представлені різними знаками та окремими буквами. Знахідки їх вказують на популярність гри в кістки, яка була найулюбленішою в Греції. Для того астрагали ретельно очищали від м'яса, обточували й обпилювали, робили важчими, заливаючи в отвори метал, або іноді обтягували їх металевими смужками (там само, с. 79). Наш астрагал не має жодних слідів обробки. Найвірогідніше, спочатку він був звичайною гральною кісткою, яка, проте, «відзначилася» рідкісним везінням у грі. Що то була за гра, сказати важко. Можливо, вона полягала у вибиванні кісток супротивника з будь-якого положення одним астрагалом (гра, в якій важливу роль відігравала одна кістка, а не група астрагалів), які й діставалися переможцю (Петерс 1986, с. 79). Після значної кількості виграшів його власник міг повірити, що ця гральна кістка притягує вдачу, і астрагал міг уже використовуватися як амулет. Графіті, цілком можливо, і маркує трансформацію простої гральної кістки в амулет.

Набагато складніше пояснити, що означають дві букви нижнього рядка. Як зазначалося, аналогій подібному скороченню знайти не вдалося. Можливо, це числова позначка — 120. Можна припустити, що вона вказує на кількість виграшів за допомогою цього астрагала і таким чином підтверджувала його фатовість. Відтак, напис «Для перемоги», як і, можливо, вказана кількість виграшів мали надати гральній кістці функції амулета, що приносить удачу її власникові. Але це лише гіпотеза, адже не виключено, що другий рядок міг бути і скороченням імені, хоча подібних не вдалося знайти.

Загалом знахідку астрагала з грецьким написом на городищі Кара-Тобе можна пов'язувати з присутністю грекомовного населення на цьому поселенні у другій половині II ст. до н. е. З певними застереженнями можна припустити, що

він пов'язаний з перебуванням на Кара-Тобе понтійських військ, чому не перечить і контекст знахідки. Присутність на Кара-Тобе понтійських військ (Мітридатівський етап) датується кінцем II — першою третиною I ст.

до н. е. (Внуков 2000, с. 210). Кара-Тобінська знахідка ще раз підтверджує, що деякі астрагали були не тільки гральними кістками, а й своєрідними амулетами, володіння якими обіцяло їх власникам везіння та вдачу.

- Внуков С.Ю.* Раскопки городища и некрополя Кара-Тобе у г. Саки в 1998 г. // Проблемы истории, филологии, культуры. — М.; Магнитогорск, 1999. — VIII. — С. 207—211.
- Внуков С.Ю., Коваленко С.А.* Монетные находки на городище Кара-Тобе в Северо-Западном Крыму // Проблемы истории, филологии, культуры. — М.; Магнитогорск, 2004. — XIV. — С. 306—315.
- Внуков С.Ю., Коваленко С.А., Трейстер М.Ю.* Гипсовые слепки из Кара-Тобе // ВДИ. — 1990. — № 2. — С. 110—119.
- Зайцев Ю.П.* Керамика с лаковым покрытием из слоя пожара 1 Южного дворца Неаполя Скифского // Эллинистическая и римская керамика в Северном Причерноморье. — М., 1998. — С. 52—60 (Труды ГИМ. — 102).
- Зайцев Ю.П.* Неаполь Скифский (II в. до н. э. — III в. н. э.). — Симферополь, 2003.
- Петерс Б.Г.* Косторезное дело в античных государствах Северного Причерноморья. — М., 1986.
- Rotroff S.I.* Hellenic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Materials. — 1997 (The Athenian Agora. — XXIX)

Надійшла 24.01.2012

М.С. Шапцев

АСТРАГАЛ С ГРАФФИТИ ИЗ ГОРОДИЩА КАРА-ТОБЕ

Представлен астрагал с двухстрочным граффити, происходящий из городища Кара-Тобе в Северо-Западном Крыму. Надпись на астрагале, вероятнее всего, свидетельствует об использовании его первоначально в качестве игровой кости, а позднее — амулета. Находку данного астрагала, происходящего из слоев второй половины II в. до н. э., можно связать с присутствием в это время грекоязычного населения на Кара-Тобе (понтийские войска?).

M.S. Shaptsev

KNUCKLEBONE WITH GRAFFITI FROM KARA-TOBE HILL-FORT

Presented is a knucklebone with graffiti of two lines found at Kara-Tobe hill-fort in the North-Western Crimea. Apparently, the inscription on the knuckle-bone testifies that it was primarily used as a dice and later as an amulet. The find of this knucklebone coming from the layers of the second half of the 2nd c. BC can be related with the presence of Greek speaking population of Kara-Tobe (Pontus troops?).